
УДК 159.9:34(075.8)

Людмила Іванівна МОРОЗ,

*провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ,
доктор психологічних наук, професор;*

Сергій Іванович ЯКОВЕНКО,

*перший проректор Київського інституту
сучасної психології та психотерапії,
доктор психологічних наук, професор*

СУД ПРИСЯЖНИХ: ЗАКОННІСТЬ ЧИ СПРАВЕДЛИВІСТЬ?

Обґрунтовано можливість та необхідність якісного психологічного відбору присяжних, їх підготовки до участі в процесі загалом, спеціального психологічного супроводження участі в конкретній справі. Проаналізовано дані стандартизованого інтерв'ю щодо особливостей суду присяжних.

Прийнятий у 2014 році Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» не змусив громадян довіряти суддям. За даними Центру Разумкова, у березні 2015 року рівень довіри судам не перевищує 10 % населення [1]. Довелося проводити реформу судової

системи, люстрацію суддів та боротися із корупцією в суддівському корпусі. В результаті маємо брак суддів.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» передбачає реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів, зокрема відновлення інституту суду присяжних, відомого в англосаксонському світі з XIII ст. Він діяв в Російській імперії з 1864 року і був скасований у 1917 році як не ефективний – у порівнянні із спрощеним судочинством за наказом НКВС СРСР № 00447 від 30.06.1937.

Інститут присяжних в СРСР відродили 13.11.1989 при прийнятті «Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій». Суд присяжних фактично діє в Російській Федерації з 1993 року. В Україні цей інститут відновлений у 2012 році на підставі ст. 124 й 127 Конституції України та чинного Кримінально процесуального кодексу. Кримінальних справ, які передбачають застосування саме суду присяжних, не багато, а практика його застосування не поширена. Вважається, що участь у судових засіданнях пересічних громадян викликає у населення більшу довіру, адже присяжний частіше дослухається до аргументів адвоката та тлумачить сумніви на користь підозрюваного. Перевагою суду присяжних вважають не тільки *законність*, яку забезпечують судді-юристи, а й *справедливість*, гарантом якої є участь у відправленні правосуддя представників народу, які оцінюють факти, аргументи сторін і виносять вердикт «винний чи не винний».

Варто зауважити, що поняття *справедливості*, є досить складним й прагнення справедливості може вступати у суперечність із чинним законодавством, адже закон відображає інтереси суспільства або його певної частини та певному етапі суспільного життя, а справедливість начебто вище законності хоча критеріїв справедливості чимало і вони не рідко суперечать один одному. Це положення важливе з огляду на необхідності досягнення всіма присяжними згоди щодо винуватості підозрюваного, що не виключає права на окрему думку, яка повинна бути відображена у судовому рішенні.

Нашою метою є не тільки аналіз аргументів «за» та «проти» існування суду присяжних, а й обґрунтування можливості та необхідності якісного психологічного відбору присяжних, їх підготовки до участі в процесі загалом, спеціального психологічного супроводження участі в конкретній справі.

Формування переліку присяжних в Україні покладається на територіальне управління Державної судової адміністрації за участі органів місцевого самоврядування (у порядку, передбаченому Законом України «Про судоустрій і статус суддів»), які мають переконатися у

відповідності кандидатів формальним вимогам, забезпечити гласність, здійснювати моніторинг та систематично (кожних два роки) оновлювати списки.

Нас зацікавило питання, чи багато бажаючих стати присяжними, які їх особливості. За нашим дорученням, для оперативного отримання інформації з цих питань двадцять вісім студентів-юристів провели по 10 стандартизованих інтерв'ю зі своїми родичами та знайомими, які представляють різні верстви населення (загалом опитано 280 громадян віком від 18 до 65 років – 167 жінок і 113 чоловіків). Результати такого «пробного» дослідження свідчать, що про існування в Україні суду присяжних знали 16 % опитаних, всі вони мали безпосереднє чи опосередковане відношення до судових та правоохоронних органів, інші не знали нічого або щось чули, але сформулювати певної думки не могли. «Приблизне» уявлення про суд присяжних вони мали завдяки кіно та телебаченню, але ці знання, звісно, далекі від наукових.

Бажання стати присяжним виявили тільки 4 % опитаних (це – жінки пенсійного віку), головний аргумент – цікаво дізнаватися про злочини, перебуваючи у безпеці, з перших рук і за гроші; хочеться відчувати можливість впливати на важливі рішення; проявити схильність до справедливості. Ніхто з них не зробив нічого, щоб реалізувати таке бажання.

Причини небажання бути присяжним досить однотипні: це не бажання брати на себе велику відповідальність, відсутність часу або бажання займатися тим, що безпосередньо не торкається; зневіра у правосудді, острах припуститися помилки, боязнь тиску на самих присяжних та їх родини тощо.

На питання «Якими якостями має володіти присяжний?», ми отримали такі відповіді: стать значення не має, бажані середній вік та вища (не юридична!) освіта. Не бажані приналежність до політичних партій чи релігійних об'єднань – щоб уникнути упередженості або бажання захищати інтереси «своїх»), прийнятним є участь у діяльності правозахисних організацій.

До «професійно» важливих якостей віднесені міцне здоров'я та психічна врівноваженість – щоб витримувати велике навантаження, сприймати й критично оцінювати великий обсяг інформації, протистояти тиску, не була конформістом. Опитувані часто називали не психологічні, а моральні якості – чесність, порядність, принциповість і висловлювали сумніви у можливості їх виявлення за допомогою яких-небудь тестів. Несприятливими якостями вважаються некритичне сприйняття інформації, низький (у межах норми) рівень інтелекту, самовпевненість, прагнення до самоствердження, емоційна вразливість, конформізм, не надійність щодо виконання покладених обов'язків.

Добір присяжних із числа тих осіб, які виявили бажання, представниками місцевого самоврядування більшість опитаних вважає формальною процедурою, яка не спроможна забезпечити якісний добір. Деякі з опитаних пропонували «просити авторитетних людей» погодитися на таку роботу, але пояснити, як це все організувати, вони не змогли. Інші пропонували залучити до пошуку потенційних присяжних правозахисні організації, оцінку кандидатів проводити колегіально та гласно, рішення ухвалювати на зборах територіальної громади. З цих даних не важко зрозуміти, чому в Києві, станом на 20 квітня 2016 року, вдалося знайти тільки 17 присяжних, розглянуто судом одну справу. Враховуючи можливість відводу та самовідводу, їх кількість повинна вимірюватися у сотнях.

Учасники двох фокус-груп висловили рекомендації формування корпусу присяжних силами «Громадської ради присяжних» – органу, яку вони пропонують утворити з числа правозахисників, які мають ініціативно шукати кандидатів серед лідерів громадської думки. Їх психологічну оцінку мають робити фахові психологи на громадських засадах чи за трудовою угодою.

Вважається, що присяжним не потрібні юридичні знання, вони повинні керуватися при винесенні свого рішення здоровим глуздом, життєвим досвідом, розумом, а не емоціями, а тому їм юридична підготовка не потрібна. Опитані вважають, що відібраним за присяжним слід проходити тренінги, які імітують судовий процес, що дозволить оцінити спроможність критично опрацьовувати докази та аргументи сторін, ставити запитання до «учасників процесу» по суті, спілкуватися з «суддею» та між собою, відстоювати особисту думку.

Потребують додаткового вивчення питання мотивування та контролю, зокрема, із використанням методів ОРД для протидії загрози корупції, захисту присяжних від спроб їх залякати чи шантажувати, необхідності психологічного супроводження кримінального процесу у випадках, коли мають місце обтяжуючі провини обставини (особлива жорстокість й т. ін.), організації спеціальних перевірок для добору присяжних для розгляду справ, що розглядають в закритому режимі (наприклад, при звинуваченні у державній зраді чи шпівонажі). Зважаючи на вірогідність емоційного вигорання присяжних, слід опрацювати питання зменшення небезпеки їх особистої психологічної деформації.

Список бібліографічних посилань

1. Куйбіда Р. Чи скористається Україна унікальним шансом створити нову судову систему? // Українська правда. 04.08.2015. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/4/7076729/> (дата звернення: 05.02.2017)

Отримано 06.02.2017